

Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

393

Özet

Yas âdeti dünyada bilinen bütün kültürlerin genel ritüellerinden biridir. Büyük afetler, yenilgiler, ölümler sonucu insanlar davranışlarıyla, sözleriyle üzüntülerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu ritüellerin bazıları zaman içinde toplumda uyulması gereken bir kural haline gelebilir.

Türk kültüründe de Şamanizmin etkisiyle yas âdetinde yıllar içinde insanların uyması gereken birçok inançların ortaya çıktığını görüyoruz. Bu âdetler Sultanların hakimiyet alâmeti bile olmuştur. Sultan tahta çıktığında ölen babası için siyah giyer, atının kuyruğunu keser, saç (ulufe) dağıtır. Eğer bu ritüeller yapılmazsa Sultanın hâkimiyeti eksik kalırdı. Baş açmak, elbiseyi ters giymek, kara ve gök elbise giymesi v.s. gibi yas ritüelleri, gerek halk, gerekse de sultanlar tarafından İslâmiyette pek uygun görülmesi de devam ettirilmiştir. Bu yas adetleri sanki bir İslâmî bir kuralmış gibi de kabul edilmiştir. Bundan dolayı bunun bazı İslâmî yansımaları da olmuştur. Bunun en büyük yansıması Kerbela matemidir. Çalışmamızda ana çerçevesi önce yas adetlerinin temelleri yani kökleri ve bunların İslâmî dönemde sonuçlarından olduğunu düşündüğümüz Kerbela matemini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelime:

Yas, Baş açmak, Elbiseyi ters giymek, Kara ve Gök Elbise Giymek, Kerbela Matemî, Şia

Traueritus Bei Türken: Grundlagen Und Folgen

Die Trauertradition ist eines der generellen Ritus aller auf der Welt bekannten Kulturen. Infolge großer Katastrophen, Niederlage und Todesfälle versuchten die Menschen durch ihre Verhalten und Aussagen ihren Kummer zu zeigen. Manche von diesen Traditionen können sich im Lauf der Zeit in eine Regel verwandeln, welche in der Gesellschaft geachtet werden soll. Auch in türkischer Kultur sehen wir, dass viele Traditionen wie Traueritus mit der Zeit durch den Einfluss des Schamanismus entstanden sind, die die Menschen achten sollen. Dieses Brauchtum ist sogar das Herrschaftsabzeichnen von Sultanen geworden. Wenn ein Sultan den Thron bestieg, kleidete er sich für seinen verstorbenen Vater schwarz an, schnitt er den Wedel seines Pferdes ab und beschenkte Spende. Wurde dieser Brauch nicht ausgeführt, wurde die Herrschaft des Sultans mangelhaft. Traueritus wie Hut abnehmen, Rückseite des Kostüms anziehen, sich schwarz und blau bekleiden usw. sind sowohl vom Volk wie auch von Sultanen auch in islamischer Periode weitergeführt worden. Sicherlich haben wir Ahnung davon, dass Oghuztürken die Völkerschaft der Türken sind, die in der Geschichte allermeiste Einwohnerzahl besaßen und am meisten Staat gründeten. Sie achteten auf Traueritus, die zum Brauchtum

geworden sind. In dieser Studie wurde es versucht, die Fundamente von Trauereritus bei Oghuztürken und Seldschuken darzulegen.

Schlüsselwörter:

Schii, Seldschuken, Trauer, Hut abnehmen, Rückseite des Kostüms anziehen, sich schwarz und blau bekleiden, Karbala,

Giriş

Yas insanların, en çaresiz anlarında, sevdiklerini kaybetmenin tüzüntüsüyle, onu bir daha görememenin verdiği ayrılık acısının hissettirdiği kaygıyla, ağlama ve dövünmelerin yanında, ortaya konan bir takım ritüeller ve bu durum karşısında söylenen sözlerdir. Tarih boyunca dünyanın her yerinde aşağıda anlatacağımız Türk boylarında görülen yas ritüelleri gibi uygulamaları bütün toplumlarda yas törenleri ve âdetlerinin var olduğu görülmektedir¹. Mesela, Mısır'da önemli bir kimse ölünce, ölü evinin kadınları başlarına yüzlerine çamur sürerler, elbiselerini vücutlarına ipe sardıktan sonra çıplak göğüslerini döverek dolaşırlar idi. Törenler ölünün mumyalanmaya götürülmesiyle son bulurdu². Aynı zamanda yas sırasında genellikle saç ve sakallar da uzatılırdı³. Buna benzeyen âdetler Asurlularda, Perslerde, Greklerde ve Romalılarda da vardı. Kitab-ı mukaddes'de İbranilerin çeşitli matemlerinden bahsedilmektedir. Yahudilikte matem âdetleri elbiseyi yırtma, çula sarılma, yere oturma, başa kül serpmeye, kül üzerinde yatma, bedeni kesme, saçı yolma, ağlayıp dövünme, oruç tutma gibi çeşitli şekillerdeydi. Kitab-ı Mukaddes'te en çok geçen matem türü elbiseleri yırtmaktır⁴. Hz. Musa özel sebeplerle elbise yırtmayı Harun ve çocuklarına yasaklamıştır. Ancak Yahudi tarihinde bu uygulama ile sık karşılaşılmaktadır⁵. Hristiyanların ölen kişilere matem yapıldığına dair Yeni Ahid'de bilgiler vardır. Ancak Hristiyanların fazla üzülüp ümitsizliğe kapılmamaları, birbirlerini teselli etmeleri gerektiği, çünkü kıyamet gününde Hz. İsa yeniden yeryüzüne geleceği, ölüleri tekrar dirilteceği ve Rab ile havada buluşmak için bulutlara çıkacağı orada artık ölüm, matem, ağlayış ve acı olmayacağı, Kitab-ı mukaddes'de yazılıdır⁶. Muhtemelen bu

¹ Ömer Faruk Harman, "Matem", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 127.

² Herodot, *Herodot Tarihi*, (çev. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 85, 91, 95; Fatih Topaloğlu, "Şia'da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi" *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* (Tarih Bilimleri) I, (ed. Alim Yıldız) Sivas 2010, s. 501.

³ Herodot, s. 81, 91, 95; Topaloğlu, "Kerbela Matemi", s. 501-502.

⁴ Topaloğlu, "Kerbela Matemi", s.502-503; Harman, "Matem", s. 127.

⁵ Kitab-ı Mukaddes, Ester, 4/1-4, Levililer, 10/6, Yoel, 1/8, 13-14; Topaloğlu, "Kerbela Matemi", s. 502.

⁶ Kitab-ı Mukaddes, Vahiy, 1/2-4; Topaloğlu, "Kerbela Matemi", s. 503.

ayetler sebebiyledir ki Hristiyanlıkta matem için çalgı çalınması, kiralık ağıtçılar tutulması, üzüntünün gürültülü bir şekilde dışa vurulması yasaklanmış ve cenaze matemlerinde aşırılığa kaçılması Kilise tarafından yasaklanmıştır⁷.

Bütün bu bilgilerden sonra İslâmiyete gelince; bağırarak, mer-siyeler düzerek, yüksek sesle başını saçını yolarak ağlamak, Hz. Muhammed'in hadisleriyle men edilmiştir. Hz. Muhammed'in: “*İztrâp ve matem sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırtıp dövünen, cahiliye duası ile dua eden bizden değildir*”⁸, “*Ölüm kar-sısında ölü için yüzünü tırmalayan, yakasını yırtan ve mahv ve helâkini isteyen kadına Allah gazab eder*”⁹ hadisleri bu şekilde ma-tem tutmayı açık bir şekilde yasaklamış olduğunu gösterir. Yine İslâm'da ağıtçılık kınanmış ve lanetlenmiştir. Hatta ilk devirlerde İslâmiyete yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz dahi alınmıştır¹⁰. Kuran-ı Kerim'de ilahi takdire rıza gösteril-mesi ve ölüm hadisesinden ders çıkarılması gerektiği bilincini ge-liştirmeyi hedefleyen pek çok ayet bulunmaktadır¹¹. Ancak Arap kültüründe olduğu gibi, Türk kültüründe de İslâmiyetten önceki matem ritüellerinin bazıları İslâmî bir hüviyet alarak tarih boyun-ca devam etmiştir.

Türklerde yas âdeti temelleri ve sonuçları adını verdiğimiz bu çalışmada, temelleri Şamanizme dayanan Türk boylarının yas âdetleri çeşitli şekilde İslâmî dönemde de devam etmiş-tir. Türk sultanları, sadık Müslüman olsalar bile, yas âdetlerini hâkimiyetlerinin alâmeti saymışlardır. Birçok Türk boyu bu yas âdetlerini İslâmî bir kuralmış gibi bağlanmışlardır. Tabii ki bun-dan dolayı yas ritüellerinin yansımaları olmuştur. O da Kербela matemidir. Çalışmamızda bu konuları ele almaya çalışacağız.

A. Türklerde Yas Törenlerinin Temelleri

Türkçe'de yas âdeti içinde değerlendirilen ölü gömme töre-nine “*yuğ*” ve bu törende söylenen sözlere Türkiye Türkçesinde “*ağıt*” denilmektedir. “*Ağıt*” kelimesi dışında dilimizde, *ağıtmak*, *ağıtlama*, *ağat*, *ağut*, *avut*, *deme*, *deşek*, *deyiş*, *diyeşek*, *mersiye*, *sagu*,

⁷ Harman, “*Matem*”, s. 128.

⁸ Buhârî, cenâiz 43; İbn Mâce, cenâiz 53; Müslim, fedâil 62.

⁹ “(İbn Mâce, Cenâiz 52).”Ölü, ehlinin, kendisi üzerine ağlaması sebebiyle azab görür”, Buharî, Cenaiz 33; Müslim, Cenaiz 22, (928); “(İzdirab ve matemî sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırtıp dövünen, cahiliye duasıyla dua eden bizden değildir.”, Buhari, Cenaiz 36, 39, 40, Müslim, İman 165, (103); Tirmizi, Cenaiz 22, (999); Nesai, Cenaiz 19, (4, 20).

¹⁰ bk. Ebu Davud, Cenaiz, 25; Müsned, III. 65.

¹¹ Yusuf Suresi, 12/ 18, 83-87, 96.

sağı, sağunç, savu, sayma, şivan, türkü ve yakım gibi kelimelerle *ağıt etmek, ağıt düzmek, ağıt havası, ağıt koparmak, ağıt söylemek, ağıt tutmak, ağıt yakmak, ağıt yapmak, ağıt yitirmek. bayatı söylemek, sağı kılmak, sağı sağma, sağı sağmak, şivan etmek, yakım yakmak, yas çağırma, yas etmek, yas kaldırmak ve yası tutturmak* gibi deyimler de kullanılmaktadır¹². Günümüzde Azerbaycan Türkçesinde “şiven” ve “ağı”, Kerkük Türklerinde “sızlamag”, Türkmencede ise “ağı” “tavs” ve “tavsa”, Kazak Türkleri’nde “köris” ve Hristiyan Kerkük Türkmenleri’nde “*madras*” gibi kelimeler, ağıt yerine kullanılmaktadır¹³. Bu âdete Eski Türkçe’de ise “*sagu*” adı verilmiştir¹⁴. Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre; Hunlar, Gansu (Kansu) eyaletindeki Tsilen-şan (Tanrı) dağından¹⁵ ayrıldıktan sonra ağıt yakmışlardır¹⁶. Bildiğimiz en eski ağıt örneği ise, M.Ö. 119 yılında Hunların bir savaş sonucunda Ordos’un¹⁷ kuzeyindeki topraklarını kaybederek büyük çölün kuzeyine çekilmeleri üzerine söylenilmiştir¹⁸. Ayrıca Türkler’in en eski ağıtları içinde Alp Er Tunga’ya yakılan Kaşgarlı Mahmut tarafından *sagu* denilen ağıtı da zikretmemiz gerekiyor¹⁹. Alp Er Tunga’ya yakılan ağıtlar ve yuğ töreni ile ilgili ilk bilgi kırıntularını Bilge Kağan anıtında buluyoruz²⁰. Daha sonra Yusuf Has Hacıp de Afrasyab adıyla Alp Er Tunga’ya övgü vardır²¹. Ancak en açık bilgiyi Kaşgarlı Mahmut’ta bulabiliyoruz²². Türkler’in ve tabii ki Oğuzlar’ın yuğ töreninde yaktıkları ağıt geleneğini XI-XII. yy. larda devam ettirdiklerini bu bilgiler ışığında görebiliriz. Hatta bu gelenek Oğuzlar’ın Bayındır ve Beydili boylarının Anadolu’da devam ettirdiği Barak türkülerinde açıkça görülmektedir²³. İşte bü-

¹² Süleyman Uludağ, “Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988, s. -471.

¹³ Şükrü Elçin, Türkiye Türkçesinde Ağıtlar, Ankara 1990, s.1-2. Süleyman Şenel, “Ağıt”, “Türk Edebiyatında Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988, s. -472-473; İsmail Görkem, Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları-(İnceleme Metinler) Ankara 2001, 49-62.

¹⁴ Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügati’t-Türk, I, (çev. Besim Atalay) Ankara 1992, s. 41.

¹⁵ Gansu (Kansu) eyaleti Doğu Türkistan’ın, güney doğusunda bulunan bir bölgedir. Tanrı dağları da Gansu (Kansu) eyaletinin Kuzey doğusunu çevreler. Bugünkü siyasi coğrafya dikkate alınrsa, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin merkezi kısımlarına yayılır. Tanrı Dağlarının 1.000.000 km² lik alanı kapladığı hesaplanmıştır. (bk. H. Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, S. Ü. Türkiyat Dergisi, Sa. 1/Kasım 1994, s. 233-244).

¹⁶ A. İnan, Tarih ve Bugün Şamanizm -Materyaller ve Araştırmalar4, Ankara 1995, s. 50.

¹⁷ Çin’in kuzeyindeki, İç Moğolistan Özerk Bölgesi ’nin güney bölümünde bulunan çöl. (bk. Bahar, a.g.m., s. 233-244)

¹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1997, s. 88.

¹⁹ Divan-ı Lügati’t-Türk, I, 41.

²⁰ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul 1970, Kül Tigin Abidesi Kuzey Cephesi 6-7 satırlar, s.13-14

²¹ R. Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig 2, I, Metin, Ankara 1979, s. 42-43.

²² Divan-ı Lügati’t-Türk, I, 41, 103, 160,189, 245, III, 106.

²³ İbrahim Ethem Endez, “Barak Türkmenleri”, Alleben, Sa.17, Gaziantep, Mayıs-Haziran-

tün Türk boyları gibi Oğuzlar ve dolayısıyla Selçuklularda da bu tür yas âdetlerini görmemiz mümkün. Hatta yas âdeti, devlet yönetiminde sultanlar ve emirler tarafından uygulanması ve yapılması mecburiyet olmuş, devlet yönetiminin olmazsa olmaz âdetleri arasına girmiştir.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden önceki yas törenlerinin temellerinin Şamanizme dayandığını söylememiz mümkündür. Şöyle ki: Türkler İslâmiyetten önce, ölen kişinin ruhunun insanlara zarar vermemesi için “yoğ” törenleri düzenler idi. Bu törenden sonra “ölü aşı” adı verilen yemeğe yalnız dirilere değil, bilhassa ölümlere ikram edildiğine inanırlardı²⁴. Bunun için *yasçılar* (ağıtıcı) tutulur, ağıt yakılır idi. Şamanizmde *öte dünyaya* intibak, şamanların yardımı ile yapılmıştır. Daha sonra ise bu yardım, âdet haline gelen davranışlara dönüşmüştür²⁵. Yeni vefat etmiş bir kişinin, “öte dünyaya” henüz alışmamış olmasından dolayı, ailesini, arkadaşlarını, hatta sürülerini yanına almaya çalışacağına, eski dünyasını bırakmamakta kararlı olacağına inanılmıştır²⁶. Eskiden ölenler, “öte dünyaya” alıştıklarından dolayı onlardan korkulmamış, onlardan koruyuculuk beklenmiştir. Ölümlere “*ye iç bize ve hayvanlarımıza dokunma*” diye hitap ederler ve ölünün bu törende bulunduğuna inanırlar idi²⁷. Bu durum ölümün arkasından yas âdeti içinde aşağıda anlatacağımız birçok rituellere yapılmasına sebep olmuş, bunlar zamanla islâmî anlayışla bütünleşmiştir. Mesela mevlit geleneği buna en güzel örnektir. Kelime itibarıyla “doğum” anlamına gelen “mevlit”in cenaze sonrası icra ediliyor olması bir tezat gibi görünse de Türkler’in *yuğ* (ağıt) törenlerinde verilen yemek gibi İslâmî bünyeye bürünmüştür²⁸. Yine bunlar içinde Türkler’in eski şamanizm inançlarından, kansız kurban geleneklerinden biri olan saçı, ölünün ardından okunan mevlit töreni gibi İslâmî bir anane olarak düşünülmüştür. Mevlit töreni sırasında çeşitli otların içinde beklendiği su, dinleyicilere serpilmekte ve buna “saçı” denmektedir²⁹ Bunun dışında

Temmuz 2001, s.14-20; Ali Şahin, Güney Anadolu’da Beydili Türkmenleri ve Baraklar, Ankara 1962, s. 27.

²⁴ Abdülkadir İnan, “Türk Şamanizmi Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, I, Ankara 1998, s. 465.

²⁵ Ergun Candan, Türklerin Kültür Kökenleri6 , İstanbul 2006, s. 435.

²⁶ Mircea Eliade, Şamanizm – İlkel Esime Teknikleri, (Çev., İsmet Birkan), Ankara 1999, s. 239.

²⁷ İnan, Makaleler ve İncelemeler, I, s. 465.

²⁸ Fuzuli Bayat “Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği” Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 2008/19, s. 149.

²⁹ Bayat, a.g.m., s. 153.

özellikle mevlit törenlerinde “mevlit şekeri” olarak ayrı bir isim kazanan şekerlerin de bu törenlerde dağıtılması bir tür “saçı”dır. Bazı Türk boylarında rastlanan, sütü bir saçı nimeti olarak kabul etme geleneği de³⁰ Anadolu'nun bazı yerlerinde “Sütlü Adak Mevlidi”nin³¹ ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Selçuklu sultanlarının tahta çıktıklarında saçı saçtıklarını (ulufe) biliyoruz. Bu sultanların hâkimiyet âdetidir³². Yeni tahta çıkan sultan genellikle babasının veya kardeşinin ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Yani bu âdetin de ölü yemeği ile ilişkisi vardır diyebiliriz. Buna benzer bir örnekte, Türklerde Şamanizm inancıyla ilgili olan tahnit (mumya) geleneği İslamî dönemde devam etmiştir. Türkiye Selçuklularının ilk vakfiyeleri arasında kabul ettiğimiz, Altun-apa vakfiyesinde geçen bilgiler bunu kanıtlamaktadır³³. Burada yoksul dindar Müslümanların şeriate göre kefenleme ve mumyalanmalarını şart kılmaları halinde mumya masraflarını karşılama³⁴, bize Anadolu'da eski şaman inancının ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yas âdetinin yansımalarını görelim.

1. Kara ve Gök Elbise Giymek

Kara renk dünyadaki bütün kültürlerde ölüm, korku yas ile ilgili bir motif olmuştur³⁵. Mesela kara, Batı kültürlerinde matem rengini sembolize ederken, aynı zamanda şıklık ve zarafetin rengi olarak da bilinmektedir³⁶. Buna karşılık eski Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerinde siyah, verimli toprağın ve yağmurla şişmiş bulutların rengine benzediği için bereketin simgesel rengidir³⁷. Çin'de kara renk kışın ve kuzeyin sembolüdür³⁸.

Siyah rengin Türk kültüründe ifade ettiği anlamlara gelince, bunlara da kısaca değinecek olursak: Bir kere ilk önce Türk kültüründe kara, genellikle *toprak rengi*, *yağız yer* anlayışı ile birlikte

³⁰ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm , s. 184, 186.

³¹ Bayat, a.g.m., s.153-154

³² Ali Güler, “Türklerde Saçı Geleneği”, Bilge Dergisi, sayı: 25 (Yaz 2000), s. 22-26; İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 66-166; A. Rıza Gönüllü, “Saçı Adetine Dair Notlar” Türk Folkloru Dergisi, 1986/89:s. 9-11.

³³ O. Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, Belleten, 1947/ XI/42, s.197-235.

³⁴ A.g.m., s. 208-209.

³⁵ A. O. Halse, The Use of Color Interiors2, Mc Graw Hill,1978, s. 27.34

³⁶ G. Ambrose - P. Harris, The Fundamentals of Creative Design, Ava Publishing, Switzerland 2003, s. 94; A. von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları”, Türkoloji Dergisi, 3/1, Ankara 1968, s.107-108.

³⁷ T. F. Uçar, Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, İstanbul 2004, s.49

³⁸ J. Chevalier- Gherbrant, A., Dictionary of Symbols. (Çev. John Buchanan- Brown) İngiltere 1996, s. 94.

kullanılırdı³⁹. Halk kesimine *kara budun* denir, *Kara kul*, *karavaş* veya *karabaş* deyimleri köle anlamında kullanılır. Eski Türk yazıtlarında, “*kuvveti*” “kara budun” olan “*gücün kaynağının halkın kendisi*” olduğu, “*eskiliği*” ifade ettiği üzerine basa basa vurgulanmaktadır⁴⁰. Türk hükümdarların tahta çıkma töreninde oturacağı seccade ve halının siyah renkte olması bu bakımdan önemlidir. Bu nedenle olsa gerek hükümdarlık ifadesi biçiminde değerlendirilen kara renk XI- XIII. yüzyıllarda sıkça kullanılmıştır⁴¹. Bundan dolayı da güçlü, büyük, asil emirlere “kara” unvanı verilirdi. Bununla ilgili örnekler çoktur. Kara Koyunluları⁴² ve Kara Hanlıları⁴³ Karakeçili yörüklerini⁴⁴ buna en başta örnek verebiliriz. Oğuz Kağan’ın, bir diğer adı Kara Han’dır⁴⁵. Mesela Gök Türk Kağanlığının kurucusu olan Bumin Kağan’ın büyük oğlu Kara Kağan (552-553) unvanını taşımıştır⁴⁶. İstemi Kağan dan (ö. 576) sonra vazifesini üstlenen oğlu Tardu’nun unvanı Kara Çor’dur⁴⁷. Gazneli Mahmud’un da *Kara-Han* unvanı aldığını biliyoruz. Yalnız buradaki Kara Hindistan’a göre kuzey bölgelerinin hakimi olduğu için kullanılmıştır⁴⁸. Kara, aynı zamanda Türklerde Kuzey’in sembolüdür⁴⁹. Birçok kavim kuzeyin karanlıklar ülkesi olduğu konusunda birleşmiştir.

Asıl konumuz olan yas motifine gelince: Bütün Türk boyları kara rengini yas ifadesi olarak kullanmışlardır. Oğuzlar matem alameti olarak kara renkli elbiseler giymişlerdir. Eski Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut hikayelerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yaslı çadırın üzerine bayrak asmak Oğuzlardaki başka bir

³⁹ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1970, s. 4; Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara: 1988, s. 9-15; Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri. II, Ankara 2003, s. 56

⁴⁰ Ögel, Türk Mitolojisi, s.104; İ. Kafesoğlu, Turk Milli Kültürü2, İstanbul 1983, s. 229; S. Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, Ankara 2006, s. 47.

⁴¹ Salim Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2010/54, s. 200.

⁴² Ayrıntılı bilgi bk. Faruk Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1984.

⁴³ Bk. Sadettin Gömeç, “Kara-Hanlı, Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, Kök Araştırmaları, II/ 2, (Güz 2000), s. 137-147; O. Pritsak, “Karahanlılar”, İA, VI, İstanbul, 1953, s. 251.

⁴⁴ M. Şakir Ülkütaşır, “Karakeçililerin tarih ve etnografyasına dair notlar, Türk Yurdu, 1955/ 251, s. 453-457; Üçler Bulduk, “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1998/30, (Ayrıbasım), s. 43.

⁴⁵ Ögel, Türk Mitolojisi, s.129; Gömeç, Kara Hanlı, s. 140.

⁴⁶ Gömeç, Kara Hanlı, s.140.

⁴⁷ Gömeç, Kara Hanlı, s. 140; Gömeç, Kök Türk Tarihi2, Ankara 1999, s. 22; S. Gömeç, Türk Destanlarına Giriş, Ankara 2009, s.128-129.

⁴⁸ R. Genç, Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler Ve Sarı-Kırmızı-Yeşil, Ankara 1999. s. 6-7

⁴⁹ Genç, Renkler, s. 41; B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI. Ankara 1984, s. 431; B. Ögel, Türk Mitolojisi, I, Ankara 1971, s.92-94; E. Esin, Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar) İstanbul 1979, s. 3-5; Y. Çoruhlu, “Türk sanatında görülen hayvan figürlerine ‘Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış”, *Türk dünyası Araştırmaları*, 1993/ .87, s. .17-42.

âdettir. Kara renk ile ilgili örnekleri aşağıda anlatacağımız başlıkların içinde de vereceğimizden burada kısa kesiyoruz. Yas alameti olarak kara rengin dışında beyaz renge gelince: Türklerde siyah kadar beyazın da matemi ifade ettiği unutulmamalıdır⁵⁰. Uygurlarda cenaze defnedilirken erkeklerin ellerinde bir deynek belleğinde beyaz bir kumaş ve başlarında beyaz bir takke bulunurdu. Uygurlar senede bir defa, Berat gecesi, ölümlerin hatırasını taziz için yaptıkları ziyafette şarkılar, rakslar, çalgılar mevcuttur; o gün kadınlar, ölümlerine “puşkâl”, yani yiyecek götürürler, güneşin batmasından sonra ateşin üstünden atlarlar idi. Burada yas işaretinin beyaz oluşu dikkat çekici bir özelliktir⁵¹. Özellikle Selçuklularda yas zamanlarında beyaz elbisenin de hâkim olduğu görülür. Bu beyaz rengin Selçuklular döneminde Abbâsî halifeliğine bağlılığın bir ifadesi olduğu anlaşılır. Nitekim Sultan İzzettin Keykavus tahta geçince üç gün, ak atlas elbiseler, beyler de her zamankinden daha değişik başlıklar (börk) giyerlerdi. Ancak bu üç günlük süre geçtikten sonra işlerine devam etmişlerdi⁵².

I. İzzettin Keykavus'un ölümü üzerine I. Alaeddin Keykubâ'tın tahta çıkmasına karar verilmişti. Seyfeddin Ayaba, ise Alaeddin Keykubâ'ta kardeşinin ölümünü gösteren delil olarak sarığını (destarçe) ve yüzüğünü de yanına aldı. Bu sarık ve yüzük, Türklerdeki yas âdeti gereğince siyaha boyandı. Öylece Melik Alaeddin Keykubâ'tın tutuklu bulunduğu Gezerpirt Kalesi'ne varmış idi⁵³. Sultan Alaeddin tahta çıktığında, Abbâsî halifesine bağlılık ananesi olarak matem merasimine beyaz elbise giyerek başlıyor; taziyeleri kabul ederken beyler de eski Türk âdetine göre külahlarını ellerine almış olarak başlanıyordu⁵⁴.

Gök renk de yas alâmeti idi. Akkoyunlularda hükümdar ailesinden biri vefat edecek olursa sarıklar yere vurulur (baş açılır), matem elbisesi giyilir ve matem tutulurdu. Akkoyunlularda matem yedi gün olup matem elbisesi de gök renginde idi⁵⁵. Yine Akkoyunlular'da Şehzade İbrahim Bey, İbn Sultan Cihangir vefat

⁵⁰ Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Ankara 1997, s.193.

⁵¹ Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, , Ankara 1986. s: 57.

⁵² Köprülü, “Edebiyat Araştırmaları”, s. 57.

⁵³ İbn Bibi, El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye I, Tıpkı Basım, (nşr. A. Erzi- N.Lugal) Ankara 1957, s. 204 , 206; (trc. M. Öztürk), Ankara 1996, I, 223, 224.

⁵⁴ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti ve Türk Cihan Hakimiyeti mefkuresi, II, s. 175, 180.) Üç gün yas tutulduktan sonra sultanlık merasimleri yapıldı; Osmanlı-Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 328.

⁵⁵ Mustafa Kafalı, “Türk Kültüründe Renkler” Nevruz ve Renkler, Ankara 1996, s. 49-53. M. Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat 1968, s. 33-52.

ettiği zaman Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub ve erkânı devlet sarıklarını yere vurup matem tutmuşlar ve gök renkli elbise giymişlerdi⁵⁶. Yine gök rengin yas motifi olduğuna dair bilgi Dede Korkut hikayelerinde de geçmektedir. “*Beyreğün babasına anasına haber oldı.. Ağ boz atının kuyruğunu kesdiler. Kırk elli yiğit kara geyüp gök sarındılar. Kazan bige geldiler. Sarıklarını yire urdılar. Beyrek diyü çok ağladılar*”⁵⁷. Oğuzlar’da yaşlı çadırın üstüne *kara ve gök* bayrak asmak adettir. Nitekim Beyrek dönüp yurduna geldiğinde “*karalı göklü otağın kimin olduğunu sorar*”⁵⁸. Yani Oğuzlar yas tutan çadırın üzerine *kara ve gök* bayrak asarlardı. Bu bilgiler ışığında gök renginde, kara renk gibi yas motifi olduğu görülüyor. Ayrıca gök renk, kara renk gibi kuzey anlamını ifade etmekte idi⁵⁹. Matemlerde giyilen elbisesinin “gök renk” oluşunun, Gök Tanrı inancından gelen bir âdet olsa gerektir.

2. Elbiseyi Ters Giymek

Şamanizmde ölüm sonrası hayatın, dünyada yaşanan hayattan ters olacağına inanılmıştır. Yas törenlerinde sergilenen ters motif ve davranışlar, bu inanç dolayısıyla⁶⁰. Sultan Melikşah oğlu Davud’un ölümü sebebiyle büyük bir yas tutmuştur. Türk ve Türkmenler karalar giyip, saçlarını kesmişlerdir. Atlara da karalar giydirilip, kuyruklarını kesip, eyerlerini ters çevirmişlerdir⁶¹. Bu âdet XIV. yüzyılda Anadolu’da Sinop yöresi Türklerinde İbn Batuta tarafından şöyle tespit edilmiştir.

“*Sinop’a vusulümüzden dört gün sonra Emir İbrahim’in valide-sini teşyî ettim. Oğlu dahi başı açık ve piyade olarak revan oldu. Umerâ ve memâlik başı açık oldukları halde cenazede bulundular. Lakin kadı ile hatip ve fukahâ لباسlarını ters giymekle beraber baş-*

⁵⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal4, TTK Yay. Ankara 1978, s. 274; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 414.

⁵⁷ M. Ergin, Dede Korkut Kitabı I, (haz. Muharrem Ergin), Ankara 1968, s. 249.

⁵⁸ Aynı eser, s. 81.

⁵⁹ B. Ögel, Türk Mitolojisi Kaynaklar, Açıklamalar, Destanlar, I, Ankara 1971, s. 92-93; E. Esin, Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerini Çalışmalar), Early Türkisch Cosmology, İstanbul 1979, s. 3-5; Yaşar Kalafat, “Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s.17-40; M. Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), Türk Dünyası Araştırmaları, s. 52, Şubat 1968, s. 33-52.

⁶⁰ Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara 1993, s. 28; Yaşar Kalafat “Türk Halk İnançlarında Ters Motifi (Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan), Ankara 1995, s., 297, 307.

⁶¹ Eşref Buharalı, “Türklerde Matem Alametleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, 1990/ 65, s. 150.

larını açmayıp amâme⁶² yerine serlerine siyah yünden birer mendil sardılar⁶³.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim II. Murat'ın ölüm töreninde, törene katılanların atlarının eyerlerini ters çevirdikleri, Yavuz Sultan Selim'in yeğeni Süleyman Bey'in cenaze töreninde, yine atların eyerlerinin ters çevrildiğini biliyoruz⁶⁴. Bu davranış, Kazaklarda da görülmektedir. Kırgız-Kazakların bazı boyları, *joktav* (coktav-yoglama) ⁶⁵ söylerken yüzleri duvara bakar, yani ters oturarak söylerlerdi⁶⁶. Ölü çıkan evin genç kızları, matem döneminde, göç esnasında *tumaklarını*⁶⁷ tersinden giyerler⁶⁸. Yine ölen kişinin en sevdiği atının kuyruğu kesilerek, üzerine eyer takımı ters çevrilerek yerleştirilir ve aşının verilmesine kadar bu tutum devam ettirilirdi⁶⁹. Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde halen bu geleneklere rastlanır. Kars yöresinde ölüye ağlayan kadınların döğünmeleri, saçlarını kesmeleri ve elbiselelerini ters giymeleri, yaşayan bir gelenektir⁷⁰. Kerkük Türklerinde bir delikanlı sevdiğine kavuşmadan ölürse, cenazesinde onun en sevdiği türkü tersinden çalınır. Kerküklüler bu âdeti, “*Tez yağun, tez kaldırın, mehterim terse çaldırın*” manisiyle ifade eder. Yine Anadolu'da hoyratların tersinden çalınması geleneği vardır⁷¹.

Candaroğullarının sosyal hayatında eski Türk âdeti de yaşmaya devam ediyordu. Mesela Süleyman Paşa'nın eşi ölünce cenaze töreni tamamen Türk âdetlerine göre yapılmıştır. Bu törende Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bey cenazeyi başı açık ve yaya olarak takip etmiştir. Öteki beylerle saray görevlileri tam başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdir. Kadı hatip efendilerle hocalar ise, elbiselerini ters giydikleri hâlde başlarını açmamışlar, sarıkları yerine siyah yünden yapılmış bir çevre dolamışlar-

⁶² Sarık, destar.

⁶³ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199; İbn Batuta, Seyahat-name, I, (çev. M. Şerif Paşa) İstanbul 1335, s. 386.

⁶⁴ Sümer, Oğuzlar, s. 299; Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği” Bilig, Bahar /2008, Sa. 45, s.113.

⁶⁵ Kazak ve Kırgızlarda ölüün ardından matem tutmanın en belirgin özelliği, Kazaklar arasında *joktav/coktav* adlandırılan ağıt yakma geleneğidir. Bk. ; A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 192; Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, İstanbul 1972, s. 73; Fatih Ünal, a.g.m., s.114.

⁶⁶ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 199

⁶⁷ Av derisinden çoğunlukla da kara kuzu derisinden veya samur kürkünden yapılan üzeri kumaşla örtülü, sivri uçlu ve kulaklıkl, kışın giyilen başlık.

⁶⁸ Ünal, a.g.m., s.105.

⁶⁹ Ünal, a.g.m., s.114.

⁷⁰ Doğan Kaya, Anonim Halk Şiiri, Ankara 1999, s. 254.

⁷¹ Ünal, a.g.m., s.114-115.

dır. Sonra da sofralar kurularak ziyafetler verilmiştir⁷².

3. Baş Açmak

Baş açmak dua ve yas sembolü yanında teslim ve itaat sembolleri arasında da zikredilir⁷³. Bunun Türk tarihinde örneklerini görmek mümkündür. Girdiği mücadelede başarısızlığa uğrayan kişinin rakibi karşısında “*börkünü (başlık) başından çıkarıp koltuğu altına alması, kuşağını çözüp boynuna asması ve galibin silâhının (kılıç) altından geçmesi*” şeklinde gösterdiği davranışlar, özellikle özür dileme ve itaat etme anlamına gelmekteydi⁷⁴. Çalışmamızın konusu olan dua ve yas motifi olarak baş açma ise itaat bir insana değil, «*ilah*»a söz konusudur. Dua etmek doğrudan doğruya bir hâkim güce teslim olma, itaat etme manası taşımaktadır⁷⁵. İslâm inancında özellikle ibadet esnasında başı örtülü bulundurmak (mesela sarıklı), örtüsüz bulundurmaktan daha faziletli olduğu bilsek de⁷⁶, Türk kültüründe “baş- açmak” sadece yas törenlerinde değil duada da baş açıldığı görülmektedir⁷⁷. Cengiz’in şaman olduğunu, Tanrıya yalvarırken başını açtığını biliyoruz. O, dua ederken kemerini boynuna ve külâhını koluna asar güneşe karşı döner ve eliyle göğsüne vurarak dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar ederdi⁷⁸. Cengiz, Harezmşahlar Devletine karşı savaşa girişmeden önce de bir tepe üzerine çıkmış, başını açmış, kemerini boynuna bağlamış (itaat maksadı ile) ve yüzünü yere koyarak üç gün üç gece zafer için Tanrıya dua etmişti⁷⁹. Selçuklu Sultanı Alparslan’ın da dua esnasında başını açtığını biliyoruz. Alparslan’ın Malazgirt savaşından önce başını açıp dua ettiğini kaydetmektedir⁸⁰. O; “öğle vakti gelince cehennem ateşi gibi bir yel Müslümanların üzerine esmeye başladı. İslam ordusu susuzluktan kıvranmaya başladı. Sultan bunu haber alınca attan inerek başlığını çıkardı, kuşağını çözdü ve alçak gönüllülükle «*Ey Tanrım! Bu günahkar kulunu, günahlarından dolayı cezalandırma,*

⁷² S. Koca, “Anadolu Türk Beylikleri” Türkler, VI, Ankara 2002, s. 733.

⁷³ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 333-334.

⁷⁴ Aynı yer

⁷⁵ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 331.

⁷⁶ Ancak bunun yegâne istisnası hac ve umre esnasında, ihramlı iken başın açık bulundurulmasıdır. Bu, ihramın vaciplerindedir. Salim Ögüt “İhram”, DİA, İstanbul 2000, XXI, İstanbul, s. 539-542; Abdülkerim Özeydin, “İslam’da Hac”, DİA, XIV, İstanbul 1996, s.386- 389.

⁷⁷ Hayati Develi “Dua ve Yas Motifi Olarak “bas aç-” Tabiri”, İ. Ü. Türkiyat Mecmuası, XX/1996, s. 85-111.

⁷⁸ Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, I, Ankara 1948, s. 40-41.

⁷⁹ Develi, a.g.m., s., 89.

⁸⁰ Aynı yer.

senin salih kullarına kefil olan bu aciz kulundan merhamet ve yardımını esirgeme . Senin dinine bağlı olanlar üzerine gelen bu kavurucu yelin yönünü düşman tarafına döndür.» dedi. Sultan uzun bir yakarıшта bulundu ve ordunun ileri gelenleri de Sultana uyararak ağlamaya başladılar.» Sultan Alparslan'ın dua ederken başını açmasıyla ilgili bir başka kayıt ölümünden sonra ismi etrafında oluşan menkıbelerin birinde geçmektedir. Rivayet edildiğine göre: «Horasan çölünü geçerken askerlerin susuz kalması Sultan Alparslan'ı muztarip etmiş ve otağına çekilmiş, «başını açıp» Allah'a sığınmış, az sonra yağın bol yağmur sayesinde asker ve hayvanlar telef olmaktan kurtulmuştur⁸¹. Sultan Veled'in de bir yağmur duası esnasında başını açmasını Selçuklular döneminde bu yas âdetinin varlığını göstermektedir. Bahsedilen hadise şöyledir: ({... Bir yıl, Konya başkentinde yağmur kıtlığı oldu ... Birkaç defa yağmur duasına çıktılar, fakat hiç yağmur yağmadı. ... Nihayet ... Sultan Veled'in eteğine yapıştılar. Sultan Veled ... gözlerinden yaşlar akıtarak ayağa kalktı, medresenin kapısından ta mukaddes türbeye kadar yalınayak gitti. Mübarek başını açarak babasının kabrinin karşısında durdu ... Sonra Sultan Veled dualar edip sarığını başına koydu... Bütün arkadaşlar da terler ve yağmur suları içinde başları ve ayakları çıplak bir halde sema ederek gittiler...»⁸². Yine Menakıb-ı Evhadüddin de 49. hikayede Evhadüddin Kirmanî matem için başını açmış idi. Buradaki rübai bunu açıkça gösteriyor. “Niçin başlarımı açtılar biliyor musun, onlara gülenlere matem tutuyorlardı”, rübaisi matem tutarken baş açıldığını gösteriyor⁸³. Mesela Ahi Ahmetşah'ın kardeşi 1294 yılında Konya'da öldüğünde 15.000 kişi baş açık cenaze arkasından yürümüşdür⁸⁴.

4. Atların Kuyruklarını Kesmek

Bu âdet çok duygulu idi ⁸⁵. Türkçe'de bu ameliyeyi ifade eden terim “tullamak” olarak geçer. Kırgız, Yakut ve Kazak Türk lehçelerinde bu kelime sırasıyla *tuldamak*, *tuluyah* ve *tullamak* olarak te-

⁸¹ F. Sümer, - Ali Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı Ankara 1971, s. 70 ; O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk Medeniyeti2, İstanbul 1969,s, 149-150. Mirhand, Ravzatü's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa I, (ed. F. F. Arbuthnot) Delhi 1982, s. 416.

⁸² Ahmed Eflaki , Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l-Arifin,) , (Çev.Tahsin Yazıcı), Ankara 1954, s. 247-249.

⁸³ Muhammed Alâî , Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmânî, (terc. M. Bayram), Konya 2005, s. 235. (49. Hikaye) .

⁸⁴ Turan, Türkiye, s. 619

⁸⁵ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI, s, 199; A. Rıza Gönüllü, “ Hunlardan Günümüze Türklerde Yas Alameti” Türk Folkloru, Sa. 85, İstanbul 1986, s. 20-21.

laffuz ediliyordu⁸⁶. Bu “*atı tul yapmak*” demektir. Yani sahibi ölen at, aşağıda anlatacağımız gibi karısı gibi *dul kalmış* oluyor ve bu kuyruk kesme yoluyla sembolleştirilmiş oluyordu. Defin töreninde at kuyruğunu kesme âdetinin M.Ö. III-IV. yüzyıllarda mevcut olduğu Altaylarda yapılan kazılarda *Pazırık* mezarından⁸⁷ çıkarılan donmuş atların kuyruklarının kesik olması ve pazırık⁸⁸ halılarında kuyruğu kesik ve bağlı atların bulunması bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını gözler önüne sermektedir (Bk. Resim-1- 2-3)⁸⁹. Bu yas geleneğini bütün Türk boylarında görmek mümkündür. Kazaklarda ölen kişinin yedisinde verilen ziyafetten sonra ölünün hayatta iken bindiği en sevdiği atlardan bir-iki tanesinin kuyruğu ve yelesi kesilir. Kuyruğu kesilen atın üzerine eyer takımı ters çevrilerek yerleştirilir. Onun üzerine de ölünün elbiseleri ve *malakay* şapkası⁹⁰ yerleştirildikten sonra yular sapı ile ölü çadırına getirilerek bağlanır⁹¹. Kazaklarda bu âdete *atı dul bırakmak* manasında *tuldav* denir. Atın kuyruğunu kesmek, ölümü çağırarak, ölüme davet çıkarmak manasına geldiği için Kazaklar arasında sebepsiz yere birinin atının kuyruğunu kesmesi şiddetle yasaklanmış ve bu gibi durumlarda ağır cezalar getirilmiştir. *Tullanan* bu ata artık hiç kimse binemez idi⁹². Kırgızlarda, ölünün hayatta iken bindiği atın kuyruğunu kesip, mezarın üzerine diktikleri bir sırığa bağlarlar idi. Oğuzlar; İslam dininin kabulünden çok sonra bile bu âdete riayet etmişlerdir⁹³. Dede Korkut hikâyelerinde bu geleneği açıkça görmekteyiz. “*İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü*” adlı hikayeyi buna örnek olarak verebiliriz: “*Bir gün Beyrek ile Dış Oğuz beyi olan dayısı aruz arasında bir tartışma çıkar. Beyrek, bu tartışma sırasında Aruz tarafından ağır bir surette yaralanınca arkadaşları ile Kazan beye şu haberleri gönderir: Yiğitlerim yerinizde kalkın. Ak*

⁸⁶ A. İnan, “Orta Asyadaki Türk Kültür İzleri” Türk Folklor Araştırmaları, XX/ 211, Yıl:18, İstanbul 1967 s. 3419; İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm2, s. 198; Gönüllü, “yas” s. 20.

⁸⁷ Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003. s. 59-60.

⁸⁸ İslamiyet Öncesi Türkler’in dokuma sanatında ileri olduğunu gösteren bir kurgandır. Güney Sibirya’da Altay eteklerinde Pazırıkta bulunan M. Ö. III yy. olarak tarihlenen bu kurganda, boyu 200, eni 189 cm, kalınlığı 2 mm olan Pazırık halısında 10 santimetre karede 36.000 düğüm bulunmaktadır. Dünyanın en eski halısı olarak nitelendirilen Pazırık halısı, Leningrad Hermitaj (İnziva) Müzesi’nde sergilenmektedir.

⁸⁹ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199; İnan, “Altay’da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzahı”, İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1937, S. 142-151.

⁹⁰ Malakay, Kazak Türklerinin giydiği şapka türüdür. Deriden yapılıdır. Arka kısmı biraz uzuncadır.

⁹¹ W Radloff, Sibirya’dan, II, (Çev. Ahmet Temir), İstanbul 1994, , s. 227.

⁹² Ünal, a.g.m., s. 111.

⁹³ Ünal, a.g.m., s. 115.

boz atının kuyruğunu kesin . Kazan'ın divanına koşup varın. Ak çıkarıp kara giyin sen sağ ol Beyrek öldü deyin"⁹⁴. Böylece Beyrek'in yaralandığı haberi duyulunca, ailesi, oğulları ölmüş gibi hemen yas havasına bürünür: " Beyrek'in babasına anasına haber oldu. Ak evi eşliğinde feryat (şivan) koptu. Kaza beyler kızı gelini ak çıkardı, kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip gök sarındılar. Kazan beye geldiler. Sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar. Sen sağ Beyrek öldü dediler."⁹⁵ Kazan Bey kendini son derece bağlı olan Beyrek'in ölüm haberine üzüldü. . O, "mendilini eline alıp hümgür hümgür ağladı. Divanda feryat fiyan kıldı. Orada olan beyler ağlaştılar. Kazan vardı odasına girdi. Yedi gün divana çıkmadı, ağladı oturdu"⁹⁶.

Bu gelenek Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Mesela II. Mehmet'in cenaze töreni hakkında, Sarıca Kemal şöyle demektedir. 'Hezar at kuyruğunu kestilerdi. Nice kurulu yayı yastılardı"⁹⁷'. Fatih Sultan Mehmet'in padişahlığı sırasında babası II. Murat'ın ölümü üzerine törene katılanlar, atlarının kuyruklarını kesmişler, eyerlerini ters çevirdikleri gibi, yaylarını kırıp tabutun üzerine koymuşlardır"⁹⁸ Yine Yavuz Selim'in yeğeni Süleyman Bey 1513'de Mısır'da vefat etmiş ve cenaze töreninde, tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kırılmış olan yayları ile sarığı da tabutunun üzerine konmuştur "⁹⁹.

Ancak bu yas geleneği sadece ölüm üzerine değil savaş hazırlıkları öncesinde de yapılırdı. Mesela "Tul at" kelimesi Çağatayca'da "savaşta binmek için hazırlanan at" anlamını ifade eder idi. Savaşlara fedai olarak girenler de atların kuyruğunu keserlerdi. Bu âdet Türkistan hanlarından Taşkent hanı Mahmut Han ve kardeşi Ahmet Hanın, Şeybanî Muhammed Han ile savaşan askerlerinde görülmüştür. Muhammed Hanın şairlerinden Muhammed Salih Bey bu askerleri tavsif ederken şöyle diyor:

tüzüben rezm kılır vakt esas
asıp at boynıga bir turfe kutas
lik ölgen atının kuyruğu ol
Begleri hanlarının buyruğu ol"¹⁰⁰

⁹⁴ .M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 236

⁹⁵ Aynı eser , s. 237.

⁹⁶ Aynı eser, s. 238

⁹⁷ Ş. Tekindağ , "Padişahlar İçin Tertiplenen Türk Usulu Cenaze" Türk Kültürü, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 46; Gönüllü, "yas" s. 21

⁹⁸ Kaya, a.g.e., s. 252.

⁹⁹ Sümer, Oğuzlar, s. 299; Gönüllü, "yas", s. 21

¹⁰⁰ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", s. 24.

Çetin savaflara girmek üzere hazırlanan savaşçı erler, atlarının kuyruklarını kesip tuğ yapmak suretiyle kendilerinin fedai olduklarını, kendilerini ölüme adadıklarını ilan ederlerdi ¹⁰¹. Büyük Selçuklu Sultan Tuğrul Bey'e yapılan yas töreninde, törene katılanların atlarının kuyruğu kesiktir ¹⁰². Malazgirt savaşından önce Alparslan'ın atının kuyruğunu kesmesi, kendisini şehitliğe adadığını gösteriyordu¹⁰³. Hayvanın kuyruğunu kesmek acı verdiği için bazen atın kuyruğunu kesme yerine yelesini kesip, kuyruğunu örme âdeti de uygulanırdı ¹⁰⁴. Bu durum Türkiye Selçuklularında da görülmektedir. Eski Türkler'de savaş başlamadan önce alpler (yiğitler) atların kuyruklarını ipekle örüyorlar ve bunu yiğitlik alameti sayıyorlardı. Bu vesile ile onların at kuyruğunu bağlama işine “ at çerm etmek”¹⁰⁵ dedikleri anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'ta da bu tarz bilgiler mevcuttur. Kaşgarlı Mahmut eskiden dedelerimiz savaşa çıkmadan önce atlarının kuyruklarının bağladıklarını şu şiir parçasıyla kanıtlamaktadır:¹⁰⁶

“At kuyruğunu bağladık,
Tanrıya da çağladık.
Üzengi yakladık,
Aldayıp güya çekindik”.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Dede Korkut hikâyelerinde kahramanlar savaşa giderken yakınlarına: “*üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver*” diyor. Beyrek adlı kahraman ölmek üzere iken arkadaşlarına “*ak boz atımın kuyruğunu kesiniz*” diyor. Beyrek öldükten sonra “Akboz atın kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye ağladılar” ¹⁰⁷.

5. Saçları Kesmek

Bu adeti de Türkler'in en eski yas ritüelleri arasında sayabiliriz. Cenaze merasiminden sonra herkesin saçlarından bir tutam kesilirdi. Got tarihçi Jordanes'in Avrupa Hun hükümdarı Atilla'ya yapılan cenaze merasimini anlatırken ‘*Onlar kendi âdetlerine göre saçlarının bir kısmını kestiler. Kendilerini çirkin yapacak şekilde yaraladılar. Onlar bu büyük muharibe kadınlar gibi göz yaşlarıy-*

¹⁰¹ İnan, Tarih ve Bugün Şamanizm, s. 198

¹⁰² Kaya, a.g.e., s. 251.

¹⁰³ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI, s. 197.

¹⁰⁴ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, s. 22, 23, 24.

¹⁰⁵ D. L. T, II, 349.

¹⁰⁶ D. L. T, I, s. 61

¹⁰⁷ Ergin Dede Korkut Kitabı, s. 71

la değil, kanlarıyla ağlamak istediler” ifadesi güzel bir örnektir¹⁰⁸. Aslında atın kuyruğunu kesme yerine, bazen atın yelesini kesme veya kuyruğunu örme âdetinde olduğu gibi, saç kesme âdeti de eski devirlerdeki saç yolma âdetinin hafifletilmiş şekli olmalıdır. Bu rituelin diğer enteresan tarafı yukarıda bahsettiğimiz, ölen şahsın “atı tul” kaldığı için kuyruğu veya yelesi kesilmesi gibi, aynı şekilde ölen kişinin dul kalan eşinin de saç kesilirdi. Bu yas geleneği Türk dünyasında uzun yüzyıllar devam eden bir âdettir. Ayrıca ölenin dul karısı sonra evlenebilir¹⁰⁹. Ölenin büyük oğlu öz annesi olmamak kaydıyla babasının dul karısıyla evlenebilir¹¹⁰. İbn Fadlan’dan öğrendiğimize göre, Oğuzların ordu kumandanı olan *el-Katağan oğlu Etrak*’ın karısı önceden babasının karısıymış¹¹¹. Rubruk da Moğollar hakkında bilgi verirken buna benzer bilgiler verir. Baba öldükten sonra anne ve babasının çadırı en küçük oğula düşer. Bu yüzden o, babasının bütün karılarına bakmak zorundadır. Eğer isterse öz anası dışında onları kendi karısı yapar. Öldükten sonra, onların babasına dönüp, hizmet edeceklerinin bilincinde olmasına rağmen bu hata sayılmaz¹¹².

Alp Arslan için Bağdat’ta yapılan mâtemde halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun’un matemi esnasında cariyelerinin saçlarını kestirdiğini, kendi saçını da kesmek isteyince halifenin buna engel olduğunu biliyoruz¹¹³. Melikşah’ın oğlu Davut öldüğü zaman, Türkmenler, sarayda (*Darü’l-Memleke*) toplanmışlar atların kuyruklarını kesmişler, eğerlerini ters giydirmişler, siyahlar giyinmişler ve kadınlarda saçlarını kesmişlerdi¹¹⁴. Sultan Melikşah’ın oğlu için tuttuğu yas pek rastlanılmayan bir durumdur. Melikşah oğlunun ölümüne o kadar üzülmüştür ki, birkaç defa intihara teşebbüs etmiş yakınları tarafından engellenmiştir. Cenaze, üzgün baba oğlundan ayrı kalmaya dayanamadığı için ancak kokmaya başladığında yıkanabilmiştir. Melikşah yeme içmeden kesilip in-

¹⁰⁸ Şerif Baştav, Büyük Hun Kağanı Atilla, TTK yay, Ankara 1998, s. 207; Jordanes, The Gothic History of Jordanes, (yay. C. C. Mierow), London, 1915, s.128.

¹⁰⁹ İbn Fadlan, Seyahatname, (çev. Ramazan Şeşen,), İstanbul 1995, s. 67.

¹¹⁰ İbn Fadlan, s. 36.

¹¹¹ İbn Fadlan, s. 42

¹¹² Wilhelm Von Rubruk, Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), (Çev. Ergin Ayan), İstanbul 2001, s. 41.

¹¹³ İbnü’l-Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, (terc. Abdülkerim Özeydin), IX, İstanbul 1991, s. 468; Bundarî, Zübdetü’n-Nusra ve Nuhbetü’l-Usra, (terc. Kıvameddin Burslan), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İstanbul 1943, s. 10-13; Azimi, Tarih, (nşr. ve trc. Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 1988, s. 14; İbnü’l- Cevzi, el-Muntazam fi Tarihi’l-Mülük ve’l-Ümem, VIII, Haydarabad 1357, s. 165, 170; M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 40, 43.

¹¹⁴ Turan, Selçuklular tarihi ve Türk İslam Medeniyeti , s. 162.

zivaya çekilmiş, Melikşah bir ay sonra ava çıkmış, ölmüş oğluna şu mektubu yazmıştı: “Ey oğlun Davud ben ava çıktım, sen yanımda yoksun. Senin ayrılığın bana acı veriyor, gözyaşı döktürüyor, uykusuzluk hayatıma huzursuzluk veriyor, yüreğimi parçalıyor ve üzüntümü arttırıyor. Simdi sen bana halinden bahset, çürümen seni nasıl değiştirdi, kutlar senin vücuduna, toprak yüzüne gözüne ne yaptı? Beni üzüntü kapladığı gibi senide mi üzüntü kapladı”. Sultanın oğluna yazdığı bu mektup, Nizamülmülk’ün eline geçince onu da ağlattı. Vezir bunun üzerine maiyeti ile mezara gidip onu orada okudu¹¹⁵.

Buna benzer bir olay Yassıçemen Savaşı’ndan önce Celaleddin Harezmsah yaşadı. Celaleddin Harezmsah, Kılıç adlı kölesinin ölümünden sonra onu defnetmedi, gittiği yere ağlayarak feryat figan ile onu da arkadaş gibi yanında taşıdı. Yemeden içmeden kesildi. Celaleddin’e yemek getirdiklerinde şöyle diyordu. “Bundan Kılıç’a da götürün” ve kimse karşısına çıkıp Kılıç’ın öldüğünü söyleyemedi. Bir gün biri ona Kılıç öldü diyebilirdi¹¹⁶.

Fatih’in Veziri Mahmut Paşa adına yazılan “Destur name-i Enveri” de Aydın Oğlu Mehmet Paşa’nın ölümünden bahsedilirken,

“Hasta Mehmed Beg ölür andan gider

kesti paşa saçın anda ah eder”¹¹⁷ diyerek matem alameti olarak oğlu Umur beyin saçını kestiği söylenmektedir. Demek ki Aydın Oğullarında XIV. yüzyılın ortalarında bu âdeti görebiliyoruz. Osmanlılar’ın vassalı olan Kırım Türk Hanlığında da (XVI. asır) saçları yolmak, yüzü yırtmak, börkü ve elbiseyi ters giymek yas alametleri idi¹¹⁸. Anadolu’da Selçuklular zamanında ölüm haberi alan kimseler elbiselerini yırtıyor, saçlarını yoluyor ve cenaze töreninde olduğu gibi başlarını açıyorlardı. Bu arada hafızlar kuran okuyor hatimler indiriyordu¹¹⁹.

6. Ağıt Yakmak, Ağıtçı Tutmak

Ağıt Türk yas törenlerinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Ölünün ardından ağlama, feryat etme, parçalanma bütün

¹¹⁵ Sibt İbnü’l-Cevzi, Mir’atü’z-zeman fi Tarihi’l-âyan, Selçuklularla ilgili bölümler(yay. Ali Sevim), Ankara 1968, s.211-212

¹¹⁶ İbn Vâsil, Müferricü’l kurûb fi ahbari beni eyyüb, 1231-1248, C.4, s.318-319-320; Taneri, Celâlu’d-din Hârizmşah ve Zamanı,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s. 90.

¹¹⁷ M. Halil Yinanç, Desturname-i Enveri, İstanbul 1928, s. 35.

¹¹⁸ Özalp Gökbilgin, Tarih-i Sahib Giray Han, (Edition Critique, Traduction Notes et Glossaire), Ankara 1973, s. 144.

¹¹⁹ Eflaki, met, I, 68-69; trc. I, 4766.

Türk kavimlerinin ortak yas ögesidir. Orhon yazıtlarında Kültigin ve Bilge Kağan'a yapılan matem törenlerinden, Göktürk Devleti zamanında Türklerin yas tutarken saçlarını, kulaklarını kestikleri, feryat ederek ağladıkları anlaşılmaktadır¹²⁰. İdil Bulgarları'nda ölünün arkasından sadece kadınların değil erkeklerin de ağladığını nakleder. Bulgarlarda, "bir adam öldüğü gün, erkekler gelip ölenin kubbeli çadırının kapısında dururlar. En çirkin, en vahşi bir şekilde bağırarak ağlamaya başlarlar". Yine eski Oğuzların yas adetleri, Dede Korkut hikayelerinde daha açık anlatılmıştır. "Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü. Acı tırnaklarıyla, ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti yırttı. Simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu"¹²¹. Ağlama ve ağıt yakma, Moğollarda da vardı. Moğollara seyahat eden Rubruk, Moğollardan biri öldüğünde, ona hıçkırıklarla ağlayarak ağıt yaktıklarını zikreder¹²².

Sultan Tuğrul vefat ettiğinde (8 Ramazan 455/ 5 Eylül 1063 Cuma), bu haberi öğrenen Vezir *Amidü'l-Mülk Kündürî, Rey*'e vasil olduğunda tabutun bulunduğu yere gelince ağladı ve son derece üzüldü (16 Ramazan 455/13 Eylül 1063). Emirler ve hacipler Türk âdeti gereğince, elbiselerini yırtmak istediler. O, "onun ile meşgul olmanın zamanı geçti. Doğru olanı başkası ile meşgul olmaktadır" dedi, ve Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta oturttu¹²³. Fakat, aynı vezir Sultan Sultan Alparslan'ın emriyle *Kündürî*'nin itikadî düşüncesinden dolayı siyaseten katledildiğinde karıları, kızları ve cariyeleri yüksek sesle ağlamışlar, saçlarını yolmuşlar ve başlarını açıp toprak serpmişlerdir¹²⁴. Burada *Kündürî*'nin Fars kökenli olmayıp, Türk olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Çünkü ismi Uygur Türkçesinde "*Kündür*" "*Gündüz*" demektir¹²⁴. Yine Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah, öldüğünde (18 Kasım 1092)

¹²⁰ İbn Fadlan, Seyahatname, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 67; Ünal, a.g.e., s. 111.

¹²¹ Rubruk, s. 42; Radloff, a.g.e., s. 271.

¹²² M.A. Köymen, Tuğrul Bey Zamanı, İstanbul 1975, s. 143.

¹²³ A. Taneri Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı 2 (Menakibu'l- Arifin Değerlendirmesi), Konya 1977, s. 162.

¹²⁴ Babasının dihan olduğu *Kündürî*'nin ise Fars olduğu söylene de, *Kündürî* Türk olmalıdır. Hatta onun Uygur Türkü olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü *Kündürî* Türkçe bir kelimedir. Türkçe "Kün" gün, -dür eki de -düz eki gibi isimden isim yapan Türkçe bir ek olduğunu biliyoruz. Yani "Gündüz" anlamına gelmektedir. Ayrıca başka bir araştırmaya göre "küntür" Çuvaşça "gündüz, güney" Uygurca *kündürî* (-dürî) "güneyde anlamına geldiğini yazmaktadır. A.Von Gabain, : Eski Türkçenin Grameri(Çev. M. Akalın), Ankara, 2000, s. 285; Osman Kabadayı, Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri, (K.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale 2007 s. 121; Feyzi Gümüş, Türk-Mogol Dil İlişkisi ve Çuvaşça, G. Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2008 s. 136.

vefatını gizlediler. Bununla ilgili olarak Selçuk-nâmede “*Kimse öldüğünü bilmedi, ansızın yok oldu. Onun için atların kuyruğunu kesilmedi ve gözyaşı dökülmedi*” diye yazmaktadır¹²⁵. Son büyük Eyyûbi Sultanı el-Melik el-Sâlih Eyyûb’un nâşımın türbesine nakli sırasında memluklerinin mâtem alâmeti olarak beyazlar giydiklerini ve saçlarını kestiklerini biliyoruz¹²⁶.

Kazaklarda ölüyü gören kadın ve akrabalarının ulumaya benzer bir sesle ağlamaya başladıklarını, kadınların iğnelerle yüzlerini parçaladıklarını, saçlarını yolduklarını nakleder. Kazak ve Kırgızlarda ölünün ardından matem tutmanın en belirgin özelliği, ölü aşının verilmesine kadar matem tutulması idi. Kazaklarda ölen kişinin karısı cenaze evden çıkarılırken ağlar ve elini yüzünü yolar. Yıl boyunca karalar bağlar, başına ise onurlu bir ölüme izafeten *ak bürkey* (beyaz börk) takardı¹²⁷. Ölü çıkan hane halkı, üzüntü ve acılarının ifadesi olarak “cüzi caralı, üyi garalı” (yüzü yaralı, evi karalı) şeklinde tasvir edilirdi¹²⁸. Ana dilleri Türkçe olan Ortodoks mezhepli Hristiyan Urum Türklerinde ise kadınlar 40 gün veya bir sene boyunca yas işareti olarak siyah baş örtüsü takarlardı¹²⁹. Aşarlarda hususi ağıtçı kadınlar vardır. Ölünün elbisesini eline alıp onun yiğitliğini, iyiliğini, zenginliğini, şöhretini ağıya ağıya terennüm ederlerdi¹³⁰. Kaşgarlı eserinde, “Basan, Yuğ Basan” ölü gömüldükten sonra 3 ya da 7 güne kadar verilen yemek demektir¹³¹. Yörükler bu yemeğe “ üç hayrı” “ yedi hayrı” “ kırk hayrı” ya da “ yıl hayrı” derler¹³². Köyde o anda bulunan zâkir ve ozanlar, sabaha kadar saz çalarak ağıtlar yakar, deyiş ve düvazlar söylerler¹³³. Ölü sazı çalma âdeti, Ege ve Antalya Tahtacılarında görülen bir şeydir. Buna göre, ölünün etrafında kadın erkek daire şeklinde toplanıp saz eşliğinde ağlanır ve ağıtlar yakılır¹³⁴.

¹²⁵ Ahmet b. Mahmut, Selçuk-nâme II, (Hz. E. Merçil) İstanbul 1977, s. 29.

¹²⁶ Takîy ed-Din Ahmed b. 'Alî, Makrîzî, Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mulûk, I, (nrs. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âsûr), Kahire 1972, s. 343,344.

¹²⁷ Nigmet Mınjan, “Kazakların Damga ve Parolaları Konusunda Araştırmalar”, Büyük Türkeli, 1984, s. 394-395; Ünal, a.g.m, s. 110.

¹²⁸ Ünal, a.g.m. s. 111.

¹²⁹ Erdoğan Altınkaynak, Urum Folklor ve Halk Edebiyatı. Ankara 2008, s 240; S. Küçük, a.g.m., s. 194.

¹³⁰ M. Eröz, Yörükler, İstanbul 1991, s.. 33.

¹³¹ DLT, III, 143.

¹³² Eröz, Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul 1983, s.112.

¹³³ Murat Küçük, Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan, İstanbul 1995, s. 122; Mustafa. Aksoy, “Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek”. Alevilik (Haz. İsmail Engin, Havva Engin) İstanbul 2004, s. 389.

¹³⁴ Harun Yıldız, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2007/42, 97, 98; Rıza Yetişen Tahtacı Aşiretleri; Âdet, Gelenek ve Görenekleri, İzmir 1986, s. 49; Ali Selçuk, Tahtacılar, İstanbul 2004, s. 217; İsmail Engin, “Akçaeni Tahtacılarında Ölü Gümme Geleneği”. 1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları,

İdil Bulgarlarının defin töreninden haber veren ölünün çadırı kapısına gelerek müthiş ve vahşi seslerle ağladıklarını, kölelerin kendilerini kamçı ile döve döve feryat ettiklerini ve ölünün çadırına bayrak astıklarını nakleder¹³⁵. İdil Bulgarları, iki sene dolunca, çadırın kapısı üzerine astıkları bu bayrağı indirip saçlarını keserler¹³⁶. Aynı zamanda vefat edenin ailesi, meftanın soyunu sopunu iyiliklerini anarak hatıralarını dile getirerek ağıtlar yakıp ağlayacak bir ağıtçı (ağlayıcı) tutardı. Bu ağıtçıya Arapça nevvah, kadın olursa nevvahe, Farsça nehager denirdi. Buna Kaşgarlı Mahmud'da "sığıtçı" denilmektedir¹³⁷. Bu Orhun Abidelerinde bile yasçı (yuğç)ı adıyla geçer¹³⁸. Manas destanında da aynı bilgiyi bulabilmekteyiz. "Ormanlık yerde toplattım, duacı kula ağıt yaktırdı."¹³⁹ Ağıtçılar ağıtlarını melodi halinde söylerlerdi.

Mevlâna Celaleddin'in mektuplarında birisinde Ali adlı bir ağlayıcıdan bahseder¹⁴⁰. Bu anlayış cahiliye döneminde de vardı. Özellikle zengin Araplar, yakınlarından ölen kişiler hakkında övgüler düzen kadın ağıtçılar (naiha, nevvaha) kiralarlardı¹⁴¹. Bunlarda bir nevi özel ağlayıcı idi. Ölen kişinin önemine göre büyük bir halk kitlesi de ağlayıcıların arkasından cenazeyi takip ederdi.

7. Ağıt Yakma Süreleri

Matem süreleri ise farklılık arz etmekteydi. Selçuklu Sultanların matemi genellikle üç gün sürerdi. Buna dair örnekler çoktur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev sürgünde iken kardeşi Rükneddin Süleyman-şah ölüm haberi geldiğinde üç gün yas tutmuş, sonra kayınpederi Mavrezemos'a "Atalarımın miras kalmış olan ül-keme dönmeye karar verdim" demiştir.¹⁴² Aleaddin Keykubat öldüğünde emirler üç gün matem tutmuşlar, hatta yukarıda ifade ettiğimiz gibi Abbasî halifelerine bağlılık göstergesi olarak üstlerine beyaz örtü (gaşiye) çekmişlerdi¹⁴³. Yine Alaeddin Keykubat ölünce oğlu II. G. Keyhusrev matem elbisesi ile tahta çıkıp taziyeleri kabul etmiş, üç gün sona elbiselerini değiştirerek saray

Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1995, s. 41.

¹³⁵ İbn Fadlan, 67.

¹³⁶ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 188.

¹³⁷ DLT, III, s. 275

¹³⁸ Ergin, Orhun Abideleri, s. 141, Matemci, ağlayıcı; Tekin, a.g.e, s. 187, yasçı, yas tutucu olarak geçer.

¹³⁹ Tuncer Gülensoy, Manas destanı Türkiye Türkçesi İle, Ankara 2002, s. 164.

¹⁴⁰ A. B. Gölpinarlı, Mevlana Celaleddin Mektuplar, Ankara 1998, s. 83-84 (LV mektup).

¹⁴¹ Mustafa Çağrıncı, "Matem (Cahiliye Döneminde ve İslam'da Matem)", DİA, XXVIII Ankara 2003, s. 128.

¹⁴² İbn Bibi, 80, trc. I, 101.

¹⁴³ İbn Bibi, 467, trc. II, 22.

(devlet-hane)de culüs şenlikleri başlamıştı¹⁴⁴. Yine II. Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce ümera üç gün yas tutmuştu¹⁴⁵. Karamanoğulları ise genellikle yedi gün yas tutmakta idi¹⁴⁶. Danişmend-namede Melik Danişmend'in matemde üç gün yas tuttuğunu biliyoruz¹⁴⁷. Mesela Gazneli Sultan Mahmud babasının ölümünü öğrenince Belh şehrinde bir hafta matem merasimi yaptı; elbiselerini yırttı ve başına toprak saçmış idi¹⁴⁸. Melikşah'ın oğlu Davud ölümünden sonra devletin her yerinde yedi gün matem yapılmıştı¹⁴⁹. Yine Alp Arslan'ın ölümü üzerine halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun yedi gün oturarak mâtem tutmuştu¹⁵⁰.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

413

B. Türklerdeki Yas Törenlerinin Kerbela Matemî ile İlişkisi

Yukarıda anlattığımız yas âdetlerinin Kerbela matemine benzediği çok açıktır. Kerbela mateminde saç baş yolmak, vücuduna zarar vermek, ağıt yakmak gibi ritüeller, temelleri Şamanizme inen, zamanla İslâmla beraber biraz yumuşasa da devam eden hatta Müslüman Türk Sultanların bile uymak zorunda kaldıkları âdet haline gelen yas ritüellerine tıpatıp uymaktadır. Bu durum Azerbaycan, İran ve Irak'ta Şii Müslümanlarda görülmektedir. Anadolu'da ise Şiilerden köken ve yapı farklılığı olsa da XV. ve XVI. yüzyıllarda etkileşimden dolayı Bektaşî ve Alevilerde muharrem orucu ve matemî olarak görülmektedir. Bu etkileşim sebebiyle Şii, Bektaşî ve Alevilerdeki matem örneklerini birlikte değerlendirdik. Ancak Bektaşî ve Alevilerde saç baş yolmak, vücuduna zarar vermek yoktur.

Acaba Kerbela matemî, Türklerin yas âdetlerinden etkilenmiş midir? Bu coğrafyada Türklerin, Farsların hatta Arapların birçok âdeti gibi matemleride birbirlerine çok benzemektedir. Durum böyle olunca bazı araştırmalar da Kerbela matemînin Fars kültüründen etkilendiğini belirten çalışmalar olduğu gibi,¹⁵¹ Türklerdeki yas ve cenaze törenlerine de benzerliğini işaret eden eserlere de rastlıyoruz¹⁵². Kerbela matemînde uygulanan yas ritüelleri ile, yu-

¹⁴⁴ İbn Bibi, s. 464,467, trc. II. 19-22

¹⁴⁵ İbn Bibi, 558, trc. II, 88.

¹⁴⁶ Şikârî, Karamannâme (Zamanın kahraman Karamaniler'in tarihi) (haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2005, s. 138,141, 143, 164, 219, 230

¹⁴⁷ N. Demir, Danişmend-Nâme, Ankara 2004, s.71 (15b/9)

¹⁴⁸ Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi 13 I, İstanbul 2000, s. 176.

¹⁴⁹ Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z-zeman, s.211-212

¹⁵⁰ Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z Zaman, s.91; İbnü'l Cevzi, a.g.e, s.76; İbnü'l-Esir, IX, s. 468.

¹⁵¹ Topaloğlu, "Kerbela Matemî", s. 501-509;

¹⁵² Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları2, Ankara 1979, s. 308; Ögel'e göre Muharrem

karıda izah etmeye çalıştığımız Türklerin yas ritüellerinin hangi-leri birbirlerine benzemektedir. Şimdi bu konu üzerinde duralım.

1. Ölünün ardından ağlama, feryat etme, parçalanma, bütün Türk kavimlerinin ortak yas ögesidir. Hatta birçok Türk boyunun yas tutarken saçlarını, kulaklarını kestikleri, vücutlarına zarar verdikleri, feryat ederek ağladıklarını¹⁵³ yukarıda izah etmiştik. Burada vücuda zarar verme matem âdetleri Kerbela matemimde de görmekteyiz¹⁵⁴.

2. Cenaze defnolunacağı yere götürülürken arkasından gitmek ağıt yakmak Türklerde bilinen yas âdetidir¹⁵⁵. Bu durum Kerbela mateminde de görülmektedir¹⁵⁶.

3. Alevilerde ise muharrem ayının başlamasıyla beraber, “oruca niyet”, “helva”, “oruç açılması”, “aşure erkânı” ve “meydan” aşamalarını görürüz¹⁵⁷. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinin anısına Muharrem ayının 1.-12. günleri arasında matem tutulur, on ikinci akşamı cem yapılır, Kerbela şehitleri için dualar okunur¹⁵⁸. Ayrıca, matem süresince birbirleriyle niyazlaşmazlar, aynaya bakmadıkları, üzerlerine küpe, yüzük gibi ziynet eşyaları takmadıkları (süslenmedikleri) görürüz. Hatta, sazların bile burularını saliverip akordunu bozarlarmış. Burada esas olan helva pişirmenin “ölü aş” na çok benzediğini söylemek mümkündür¹⁵⁹.

İslâm tarihinde Kerbela olayı, Hz. Hüseyin’in 10 Muharrem 61 ((9 Ekim 680) tarihinde öldürülmesi hadisesi ile başlar¹⁶⁰. Bu hareketin Yezid b. Muaviye’nin ölümüne kadar (10 Kasım 683), gizli bir şekilde devam etmiş olduğunu biliyoruz. 19 Kasım 684 tarihi olarak belirlenen Kerbela’ya ilk gidiş ve bu tarihte yapılan uygulamalar, Kerbela odaklı matem kültürünün daha sonraki içerik ve formatını belirlemiş gözükmektedir¹⁶¹. Hatta bu tarihte Şia tabir ve anlayış olarak mevcut değil idi¹⁶². Tevvâbûn¹⁶³ (Tövbe

törenlerinin eski Türklerdeki cenaze törenleriyle büyük benzerliği belirtilir.

¹⁵³ İbn Fadlan, s. 67; Ünal, a.g.e., s. 111

¹⁵⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hüseyin”, DİA, XVIII, Ankara 1998, s. 521.

¹⁵⁵ Ögel, Gelişme Çağları, s. 308; Bayat “Cenaze”, s. 149; Tekindağ, “Türk Usulü Cenaze”, s. 46;

¹⁵⁶ Rıza Kurtuluş, “Fars Edebiyatında Kerbela”, DİA, XXV, Ankara 2002, s.273-74.

¹⁵⁷ Bünyamin Çağlayan, Kerbelâ Mersiyeleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1997, s. 430-459.

¹⁵⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye’de Alevilik Bektaşılık, Ankara 1994, s. 332.

¹⁵⁹ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 465.

¹⁶⁰ Rahman 1992: 240; Fiğlalı 1984: 101-105

¹⁶¹ Topaloğlu, “Kerbela Matem”, s. 501-509.

¹⁶² Resul Caferiyan, (Hayat-ı Fikrî ve Siyasi-i İmaman-ı Şia) *Masum İmanların Fikri ve Siyasi Hayatı*, (Çev. Cafer Bayar), İstanbul 1994, s. 146.

¹⁶³ Julius Wellhausen,, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev. Fikret İşıltan,) T.T.K., Ank. 1989. s. 116; Fiğlalı, *İmâmiye Şiası*, İst. 1984, s. 109.

edenler) adı verilen hareketle şekillenmiş olduğu belirtilir. Şüphesiz ki İslam tarihinde tek vahim olay bu değildir. Hz. Osman, Hz. Ömer'in öldürülmesinden tutunda Hz. Ali'in öldürülmesine kadar bir çok olaylar vardır. Öyleyse neden Kerbela hadisesi ile bir kırılma şia'nın ortaya çıkışı, Kerbela matemi ortaya çıkmıştır? Tabii ki bunu Emevî devletinin mevali politikasında aramak gerekiyor. Ayrıca bazı araştırmalarda Tevvabun olayında birçok Fars kökenli müslümanın varlığından dolayı bu Kerbela mateminin Fars kültüründen geldiği de savunulmuştur. Ancak bu coğrafyada birçok kültür iç içe geçmiştir. Birbirlerine benzeyen birçok özellikleri vardır. Gerek Türk, gerek Fars, gerek Arap kültüründe birçok motif aynıdır. Aynı zamanda Şiiliği benimseyen toplulukların içinde sadece Fars kökenliler değil, Türkler ve Araplarda büyük bir yekün tutmaktadır. Kerbela matemi tevvabun denilen hareketle şekillenmiş, ancak resmî olarak Muharremle ilgili resmi törenlerinin ilk defa Büveyhiler döneminde Sultan Muizu'd-devle (945- 967)'nin emriyle yapılan Aşura merasimleriyle başladığı bilinmektedir¹⁶⁴. Fars kökenli Şii bir devlet olduğunu bildiğimiz Büveyhoğulları döneminde yaygınlaşmış olması, bu matem âdetinin İran kökenli olduğunu da göstermez. Muizu'd-devle döneminde hatta ondan önce bölgeye Türk akınları devam etmekte ve yerleşmekte idiler. Muizud-devle Bağdat'a girerken ordusunun büyük bir çoğunluğu Türk idi¹⁶⁵. Bu askerler daha evvel buraya yerleşmiş Türklerle karşılaştılar. Muizud-devle'nin yanındaki Türkler'e dayanması, onlara karşı elini açıp cömert olmaya ve onlara Basra ve Irak'ın orta bölgelerinde ıktalar vermeye itmiştir. Ayrıca onun şu kayıtları dikkati çeker: "Bu dönemde Irak'a gelen Türkmen dalgaları 'Guz' olarak adlandırıldılar. Bunlar Mansur Göktaş liderliğinde Azerbaycan'dan geldiler. Musul, Telafer ve Sincar bölgelerine yerleştiler. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdat Büveyhoğullarının tahakkümünden kurtarıncaya kadar¹⁶⁶ bölgede Ebu'l-Hâris Arslan b. Abdullah el-Besâsîrî et-Türkî, adlı bir Türk komutan bulunuyordu¹⁶⁷. Kerbela mateminin yayıldığı dönemde bölgede Türk

¹⁶⁴ Topaloğlu, a.g.m., s. 505

¹⁶⁵ E. Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, VI., İstanbul 1992, s. 498. Ahmet Ağırakça, "Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları I: Sebüktekin.", *Belleten*, 53/207-208, Ankara, 1989.

¹⁶⁶ Bunderî, s. 18; Ravendî, *Rahat'us-Sudûr*, I, 107; Krş:Köymen, a.g.e., s. 37.

¹⁶⁷ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977, I, 12; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, (nşr. Ali Sevim), *Kamal al-Din İbn al-Adim, Buğyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, TTK Yay., Ankara 1976, s. 62-65; Hüseyinî, *Ahbaru'd-Deveti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999, s. 13; Ebû'l-Ferec Ebû'l-Ferec

kültürü de baskın bir rol almakta idi. Yani tekrar ifade etmek gerekirse; Kербela matemindeki ritüeller Fars ve Arap kültüründen ne kadar etkilendiyse, bir o kadar Türk kültüründen etkilenmiş olduğunu bu bilgiler bize gösteriyor.

Sonuç

Görüldüğü üzere Türkler dolayısıyla Oğuzlar yas dediğimiz bu âdeti, İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra bile Şamanizmin etkisinde devam ettirmişlerdir. Çalışmamızın en başında ifade ettiğimiz gibi İslam'da yas ve ağıt tutmanın bir ölçüsü vardır. Durum böyle olmasına rağmen birçok kültürde olduğu gibi Türk Kültüründe de eski şaman inancından gelen birçok unsur bulunmaktadır. Bunlar cenaze törenlerinde ağıt yakmak, ağıt yakması için ağıtçı tutmak, ölen kişinin eşinin saçının kesilmesi, aynı zamanda atının kuyruğunun kesilmesi gibi ritüeller yüzyıllarca devam etmiş, hatta sultanların bile yapması gerektiği, yapılmadığı zaman hâkimiyetinin eksik kalacağına inanılmış olması bu inançların topluma ne kadar derin etki ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca İslami dönemde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hadisesi sonrası gelişen Kербela mateminin Türk yas âdetlerine çok benzediği çok açık görülüyor. Bu da bize Kербela mateminin Fars ve Arap kültürü kadar Türk yas âdetlerinden de etkilendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, "Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları I: Sebüktekin", *Belleten*, 53/207-208, Ankara, 1989.
- Atsız, Hüseyin Nihat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İrfan Yayıncılık.1997.
- Aksoy, Mustafa, "Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek". *Alevilik*. (Haz. İsmail Engin, Havva Engin) Kitap Yayınevi. İstanbul 2004.
- Alâi, Muhammed, *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî*, (terc. M. Bayram), Konya 2005.
- Ambrose, G. - P. Haris, *The Fundamentals of Creative Design*, Ava Publishing, Switzerland 2003.
- Altunkaynak, Erdoğan, *Urum Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Ajans Yay. Ankara 2008.
- Arat, R. Rahmeti, *Kutadgu Bilig* ², I, Metin, Ankara 1979.
- Azimî, *Tarih*, (nşr. ve trc. Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 1988.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lugatü't-Türk*, I, III, TDK yay. Ankara 1992.
- Ahmet b. Mahmut, *Selçuk-nâme* II, (Hz. E. Merçil) İst. 1977.
- Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l-Arifin)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Maarif Vekaleti Yay. Ankara 1954.
- Baştav, Şerif , *Büyük Hun Kağamı Atilla*, TTK yay, Ankara 1998, s. 207.
- Bayat, Fuzuli, "Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği" *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008/19.
- Bahar, Hasan, "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *S. Ü. Türkiyat Dergisi*, Sa. 1/Kasım 1994.
- Buharalı, Eşref, "Türklerde Matem Alametleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1990/ 65.
- Bulduk, Üçler, "İdarî ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri." *A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1998/30, (Ayrıbasım).
- Bundarî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, (terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943.
- Ca'feriyan, Resul, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, (Çev. Cafer Bayar), Kevser Yay. İst. 1994, I, 146.
- Candan, Ergün *Türklerin Kültür Kökenleri*⁶, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Chevalier, J.-Gherbrant, A., *Dictionary of Symbols*. (Çeviren: John Buchanan- Brown) İngiltere 1996.
- Çoruhlu, Y. "Türk sanatında görülen hayvan figürlerine Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış", *Türk dünyası Araştırmaları*, 1993/ .87.
- Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*¹ , I, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul),Ankara 1987, s.312.
- Elçin, Şükrü , *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.
- Endez, İbrahim Ethem, "Barak Türkmenleri", *Alleben*, Sa.17, Gaziantep, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm - İlkel Esrime Teknikleri*, (Çev., İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, (Haz. Muharrem Ergin), Ankara 1968.
- _____, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- _____, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970.

- Engin, İsmail, "Akçaeni Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği", *1. Akdeniz Yöresi Türk Topulukları, Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1995.
- Esin, Emel, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerini Çalışmalar)*, Early Türkisch Cosmology, İstanbul 1979.
- _____, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)* İstanbul 1979.
- Eröz, Mehmet, *Yörükler*, İstanbul 1991.
- _____, *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İst. 1983.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, Ankara 1998, s. 521.
- _____, *İmâmiyye Şîası*, İst. 1984.
- _____, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, Ankara 1994.
- Gabain, A.Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. M. Akalın), TDK Yay., Ankara, 2000.
- Gabain, A.von, "Renklerin Sembolik Anlamları", *Türkoloji Dergisi*, 3/1, Ankara 1968.
- Genç, Reşat, *Türk İnanışları İle Milli Geleneğinde Renkler Ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, :Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Gökbilgin, Özalp, *Tarihi Sahib Giray Han*, (Edition Critique, Traduction Notes et Glossaire), Ankara 1973.
- Gölpınarlı, A. B., *Mevlana Celaleddin Mektuplar*, Ankara 1998
- Görkem, İsmail *Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları-(İnceleme Metinler)* Ankara 2001.
- Gömeç, Sadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2006.
- _____, *Kök Türk Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1999.
- _____, "Kara-Hanlı, Adı Üzerine Bazı Düşünceler", *Kök Araştırmaları*, II/ 2, (Güz 2000).
- _____, *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara 2009.
- Gönüllü, A. Rıza, "Saçı Adetine Dair Notlar", *Türk Folkloru Dergisi*, 1986/89.
- _____, "Hunlardan Günümüze Türklerde Yas Alameti", *Türk Folkloru*, Sa. 85, İstanbul 1986.
- Gümüş, Feyzi, *Türk-Mogol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, GÜ Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2008.
- Gülensoy, Tuncer, *Manas destanı Türkiye Türkçesi İle*, akçağ yay. Ankara 2002.
- Güler, Ali "Türklerde Saçı Geleneği", *Bilge Dergisi*, sayı: 25 (Yaz 2000).
- Demir, Necati, *Danışmend-Nâme*, Akçağ yay. Ankara 2004.
- Develi Hayati, "Dua ve Yas Motifi Olarak "bas aç-" Tabiri", *İ. Ü. Türkiyat Mecmuası*, XX/1996.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.
- Halse, A. O., *The Use of Color Interiors*², Mc Graw Hill,1978.
- Hüseyinî, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Harman, Ömer Faruk, "Matem", *DİA*, XXVIII. Ankara 2003.
- İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, (nşr. Ali Sevim), *Kamal al-Din İbn al-Adîm, Buğyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, TTK Yay., Ankara 1976.
- İbn Bibi, *El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye I*, Tıpkı Basım, (nşr. A. Erzi-N. Lugal), Ankara 1957.
- İbn Bibi, *El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye, I*, (trc. M. Öztürk), Ankara 1996.

- İbnü'l-Cevzî, Sıbt Mir'âtü'z-zeman fî Tarihi'l-âyân, Selçuklularla ilgili bölümler. (yay. Ali Sevim) Ankara 1968.
- İbnü'l- Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, VIII, Haydarabad 1357.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (terc. Abdülkerim Özeydin), IX, İstanbul 1991, s. 468.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977.
- İnan, Abdülkadir, "Türk Şamanizmi Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm - Materyaller ve Araştırmalar*⁴, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- _____, "Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah", *İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1937.
- _____, "Orta Asyadaki Türk Kültür İzleri" *Türk Folklor Araştırmaları*, XX/ 211, Yıl:18, İstanbul 1967.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995.
- İbn Batuta, *Seyahat-name*, I, (çev. M. Şerif Paşa) İstanbul 1335.
- İbn Vâsil, *Müferricü'l- Kürüb fi Ahbâr-ı Benî Eyyüb* (İlk üç cildin tahkiki: Cemâlüddin eş-Şeyyâl), IV. Kahire 1972, Kahire 1972.
- Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, (yay. C. C. Mierow), London, 1915.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli Kültürü*², İstanbul 1983.
- Kabadayı, Osman, *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, (K.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırkkale 2007.
- Kafalı, Mustafa, "Türk Kültüründe Renkler", *Nevruz ve Renkler*, Ankara 1996.
- Kalafat, Yaşar, "Türk sanatında görülen hayvan figürlerine Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, No.87, (İstanbul, December 1993), s.17-42.
- _____, "Türk Halk İnançlarında Ters Motifi (Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan), Ankara 1995, s., 297, 307.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lüğati't-Türk*, I, (çev. Besim Atalay) Ankara 1992.
- Kaya, Doğan *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*. II, Ankara, s. 56.
- _____, "Anadolu Türk Beylikleri" *Türkler*, VI, Ankara 2002.
- Köymen, M. Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 40, 43.
- Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- Küçük, S. "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010/54, s. 200.
- Küçük, Salim, "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig, Yaz / 2010*, Sayı 54, s. 194.
- Küçük, Murat, *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*. Nefes Yayınları. İstanbul 1995.
- Kurtuluş, Rıza, " Fars Edebiyatında Kerbela.", DİA, XXV, Ankara 2002.
- Makrîzî, Takîy ed-Dîn Ahmed b. 'Alî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mülük*, I, (nsr. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âsûr), Kahire 1972.
- Mirhand, *Ravzatü's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa* I, (ed. F. F. Arbuthnot) Delhi, 1982.
- Minjan, Nigmet, "Kazakların Damga ve Parolaları Konusunda Araştırmalar", *Büyük Türkeli*, 1984, s. 394-395.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi Kaynaklar, Açıklamalar, Destanlar*, I, Ankara 1971.
- _____, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Ankara 1984.
- _____, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1979.
- _____, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ögüt, Salim, “İhram”, DİA, , XXI, İstanbul 2000, s. 539-542.
- Özaydın, Abdülkerim, “İslam’da Hac”, DİA, XIV, İstanbul 1996.
- Pritsak, O, “Karahanlılar”, IA, VI, İstanbul, 1953.
- Rasonyi, Laszlo *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara 1993.
- Radloff, W., *Sibiryadan*, II, (Çev. Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı-Yayınları, İstanbul 1994.
- Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ayan, Ergin (Ayışığı Yayınevi), İstanbul 2001.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, Ankara 1984.
- Selçuk, Ali, *Tahtacılar*. Yeditepe Yayınları. İstanbul 2004.
- Seyidov, M. “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1968.
- Şahin, Ali, *Güney Anadolu’da Beydili Türkmenleri ve Baraklar*, Doğu Matbaası, Ankara 1962.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, (çev. Ramazan Şeşen.), İstanbul 1995.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Sümer, F. - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yay. Ankara 1971.
- Seyidov, M. “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 52, Şubat 1968.
- Şenel, Süleyman, “Ağıt”, “Türk Edebiyatında Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988.
- Şikârî, *Karamannâme (Zamanın kahraman Karamaniler’in tarihi)* (haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2005.
- Tanerî Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- _____, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı² (Menakibu’l-arifin Değerlendirmesi)*, Konya 1977.
- _____, *Celâlu’d-din Hârizmşâh ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988.
- Tekindağ, Ş. “Padişahlar İçin Tertiplenen Türk Usulu Cenaze”, *Türk Kültürü*, Sayı: 7, Ankara 1963.
- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi I*, TTK Yay. Ankara 1948.
- Topaloğlu, Fatih, “Şia’da Kerbelâ Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi” *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri) I*, (Ed. Alim Yıldız) Sivas 2010.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti ve Türk Cihan Hakimiyeti mefkuresi*, I, II, İstanbul 2000.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 328.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- _____, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, 1947/ XI/42.
- Wellhausen, Julius, *İslâm İyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev. Fikret İşıltan.) T.T.K., Ank. 1989. s. 116
- Uçar, T. F., *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi İstanbul 2004.

Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay. Ankara 1978.

Ünal, Fatih, "Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği" *Bilig*, Bahar /2008, sayı 45.

Uludağ, Süleyman, "Ağıt", *DIA*, I, Ankara 1988.

Yetişen, Rıza, *Tahtacı Aşiretleri; Âdet, Gelenek ve Görenekleri*. Memleket Matbaacılık. İzmir 1986.

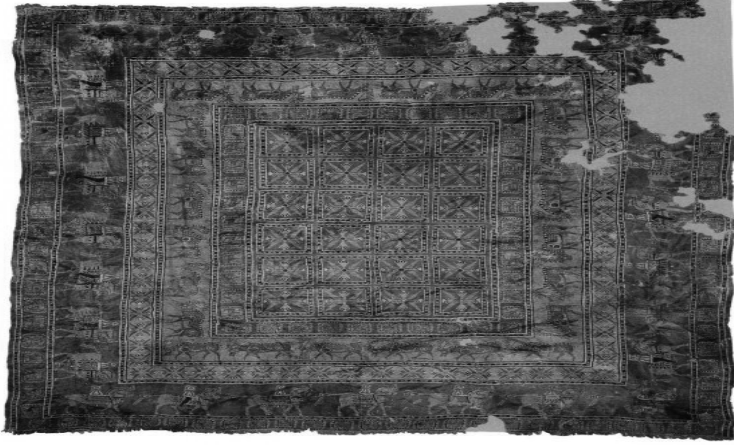
Yıldız, Harun, "Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2007/42, 97.

Yınanç. M. Halil, *Desturname-i Enveri*, istanbul 1928.

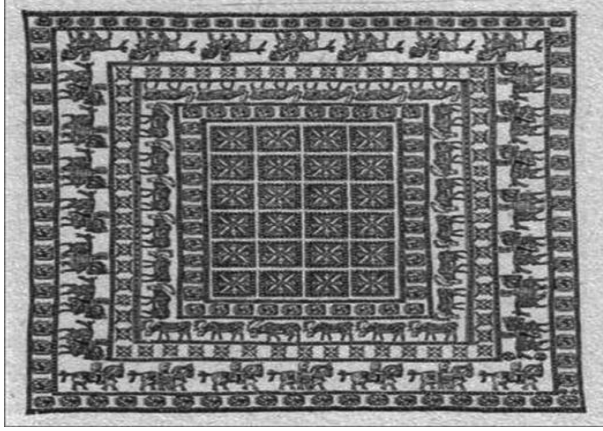
PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

421

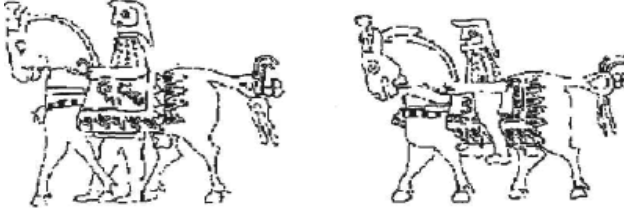
Resimler

Resim-1- Pazırk halısı bugün Leningrad Hermitaj Müzesi'nde bir cam çerçeve içinde sergilenmektedir .Halı ikisi geniş, üçü dar olmak üzere beş bordür ile çevrelenmiştir. Halının en iç ve en dıştaki dar bordürlerinde arslan-grifon figürleri, içteki birinci geniş bordürde siğirlar, dıştaki geniş bordürde ise 28 tane atlı figürü bulunur; siğirlar, 24 tane olup atlıların ters yönünde sıralanmıştır. At kuyruklarının düğümlemiş olması göze çarpmaktadır.

Resim-2- Pazırk Kurganı'ndan Çıkarılan Halının Kompozisyon Şeması

Resim-3- Pazırk halısında bulunan kuyrukları bağlı atların bütük hali.